

Ковальчук В. А. Експериментальна робота з підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем // Проблеми освіти: Наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – №. 85. – Спецвипуск. – С. 51-58.

УДК 371.134

КОВАЛЬЧУК В. А.,
канд. пед. наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВАРІАТИВНОСТІ ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ СИСТЕМ

В статье рассмотрено проблему профессиональной подготовки будущих учителей к работе в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем. Отображено результаты подготовленности студентов-выпускников к деятельности в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем. Раскрыты особенности внедрения разработанной модели профессиональной подготовки с целью повышения её эффективности.

Ключевые слова: образовательно-воспитательные системы, профессиональная компетентность будущего учителя, профессиональная подготовка будущих учителей.

The article reveals the problem of training future teachers for work in variety of educational systems. The results of the analysis of the current state of graduate students' training background for work in the defined conditions are fully distinguished. The features of implementation of the presented training model are revealed in order to increase model's effectiveness.

Key words: educational systems, professional competence of a future teacher, future teachers' training.

Постановка проблеми. Сучасна школа потребує нового вчителя, здатного адаптуватися до педагогічних інновацій, адекватно і швидко реагувати на сучасні зміни в соціально-економічному, освітньо-інформаційному просторі розвитку суспільства. Кожний навчальний заклад створює свою унікальну освітньо-виховну систему, і важливо, щоб майбутній вчитель був готовий успішно адаптуватися й ефективно працювати в умовах варіативності таких систем, творчо реалізовувати свою професійну стратегію.

Аналіз актуальних досліджень. На основі аналізу вітчизняної наукової літератури було виявлено, що наукові розробки щодо професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем не здійснювалися. Проводилися дослідження з проблем загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів (Н. Демяненко, В. Шахов), фахової підготовки за різними спеціальностями (А. Кузьмінський, О. Ляшенко, О. Пометун, О. Тімець, та ін), формування професійної компетентності та її складових. Однак нерозв'язаними лишаються проблеми вивчення особливостей професійного середовища сучасного навчального закладу, специфіки теоретичної та практичної підготовки майбутнього вчителя до роботи в умовах своєрідності конкретного навчального закладу тощо.

Метою статті є висвітлення особливостей експериментального дослідження, спрямованого на формування педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх вчителів здійснювати педагогічну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах професійної підготовки педагогів до професійної діяльності чітко окреслюється низка труднощів, що стосуються розуміння сутності, умов функціонування та своєрідності організації освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу, і усвідомлення кожним випускником впливу цього комплексу умов на майбутню професійну діяльність, реалізацію цих умов власної професійної стратегії, здійснення професійного саморозвитку й т.п.

Провідною ознакою компетентності є діяльнісний характер узагальнених умінь у поєднанні із системою необхідних загальних, психолого-педагогічних та фахових знань, що виявляються в умінні особистості робити вибір, керуючись особистісними якостями й адекватно оцінюючи конкретну ситуацію у професійній діяльності та повсякденному житті в умовах постійно змінюючого світу. У сучасних наукових дослідженнях (В. Байденко, Н. Бібік, О. Дубасенюк, Є. Зеєр, І. Зимня, Н. Кузьміна, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пометун, В. Шахов та ін.), у яких вивчаються різні аспекти формування компетентності фахівців, у тому числі й педагогів, зазначається що до її складу повинні включатися загальні/соціальні (стосуються кожної особистості й висвітлюють її взаємодію із середовищем), ключові (відображають професійно значущі якості особистості), спеціальні (характеризують продуктивність діяльності та є багатофункціональними) компетенції.

Як зазначається у Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), результатами навчання є сукупність знань, умінь, навичок, інших *компетентностей*, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти [1].

Аналіз досліджень (О. Антонова, В. Дьоміна, О. Дубасенюк, І. Зимня, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова, Н. Ничкало, А. Хуторський та ін.), присвячених проблемі компетентності вчителів, показав, що існують різні її види: професійна компетентність, інтелектуальна, інформаційно-технологічна, соціально-перцептивна, технологічна, комунікативна, соціально-психологічна, фахова. Детальне вивчення вказаних видів компетентності дало можливість визначитися з базовою для нашої проблеми компетентністю, обґрунтувати її структуру та охарактеризувати складові.

Наголосимо, що існують два підходи у визначенні структури компетентності. З позицій першого підходу, структура розглядається як поєднання різних компонентів: мотиваційного, змістового, процесуального і рефлексивного. За другим підходом відбувається визначення компетентності через набір компетенцій. Найбільш близькою до нашої проблеми підготовки майбутніх учителів роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем є професійна компетентність учителя.

Теоретичне вивчення наукових розробок з проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів дозволило нам систематизувати її основні характеристики, які включають: сукупність професійно значущих знань і вмінь, що визначають результати праці; обсяг навичок виконання професійних завдань, набір особистісних якостей і властивостей; єдність змістової та операційної складової готовності вчителя до праці та ін.

Професійна компетентність може бути представлена набором різних компетентностей. Зокрема, у державних стандартах вищої освіти вказується, що це може бути і загальнопредметна і спеціально-предметна компетентності; або ж інтегральна професійна компетентність [2]. Ми виходили із положення, що професійна компетентність учителя є сукупністю складових компетентностей (Н. Кузьміна). Таким чином, беручи до уваги значущість вищевикладеного, зазначимо, що визначення компетентності, де була б комплексно відображена базова для проблеми нашого дослідження компетентність учителя, у науковій літературі не відображено.

Враховуючи специфічність професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, у структурі професійної компетентності майбутнього вчителя виокремлюємо *педагогічно-спеціалізовану компетентність*, яка вміщує сукупність необхідних знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень та досвіду творчої дослідницької діяльності, що забезпечують успішне виконання вчителем своєї професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем. Це спеціальна компетентність, яка є складовою професійної компетентності вчителя і відображає специфічність і своєрідність структури педагогічної діяльності у сучасних умовах. До такої педагогічно-спеціалізованої компетентності, зокрема, можна віднести: педагогічно-спеціалізовану компетентність майбутнього вчителя до формування творчого мислення учнів, педагогічно-спеціалізовану компетентність майбутнього вчителя до активізації навчального процесу, до роботи з обдарованими учнями та ін.

Педагогічно-спеціалізована компетентність учителя щодо роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем – це інтегральне особистісне утворення, яке включає володіння теоретико-методологічними, психолого-педагогічними і методичними знаннями про сутність, ознаки, особливості та типологію освітньо-виховних систем, узагальненими знаннями та способами виконання професійних дій педагога в умовах їх варіативності, сукупністю професійно-ціннісних відносин та досвідом дослідницької діяльності в конкретному освітньо-виховному середовищі загальноосвітнього закладу.

Структурно-змістова характеристика поняття «педагогічно-спеціалізована компетентність учителя до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем» розглядається нами через набір компетенцій, які відображають специфічність і предметну спрямованість такої підготовки. Нами виділено компетенції, які забезпечують можливість вчителю виявити професійні та особистісні здібності, знання й уміння, і на цій основі оцінити рівень досягнень вчителя. Розвиток цих компетенцій дасть змогу педагогу швидко й оперативно орієнтуватися у змінних умовах праці різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх навчальних закладів, бути готовим до професійної самоосвіти та саморозвитку. Це компетенції: мотиваційно-ціннісна, предметна, технологічна, інформаційно-дослідницька та компетенція самопізнання та самооцінки.

Мотиваційно-ціннісна компетенція включає сформованість у майбутніх учителів професійних і особистих інтересів та потреб, позитивної мотивації у виборі професійної діяльності, ціннісних орієнтацій навчання, пов'язаних з розумінням особливостей майбутньої професійної діяльності в різних освітньо-виховних системах, осмислення ролі й призначення вчителя в суспільстві, уміння вибирати цільові і змістові установки своїх дій і вчинків для формування власної професійної стратегії й вдосконалення своїх професійних якостей.

Предметна компетенція передбачає у межах вивчення педагогічних дисциплін засвоєння теоретичних знань про концепцію освітньо-виховних систем (сутність освітньо-виховної системи, розуміння її особливостей, етапів розвитку, умов функціонування, типології), методичних знань про особливості професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем, специфіку освітньо-виховного середовища конкретного навчального закладу, його особливостей, знань про цінності, які визначають розуміння значущості професійної діяльності вчителя, його ролі у навчанні й вихованні особистості, у створенні умов для її розвитку, саморозвитку і вдосконалення.

Технологічна компетенція передбачає оволодіння студентами – майбутніми вчителями – необхідним комплексом професійних умінь (аналітичними, прогностичними, організаційними, комунікативними, конструктивними), необхідними для реалізації професійної стратегії в умовах конкретного навчального закладу з урахуванням специфіки його освітньо-виховної системи; уміннями самостійно приймати виважені рішення. *Інформаційно-дослідницька* компетенція включає оволодіння майбутніми вчителями уміннями здійснювати науково-дослідницьку діяльність з учнями та розвивати їх нахили і здібності; проводити пошук, обробку, узагальнення та систематизацію необхідної

інформації; поглиблення психолого-педагогічних і фахових знань, які є основою для вироблення і реалізації оптимальних рішень в умовах варіативності освітньо-виховних систем навчальних закладів.

Педагогічно-спеціалізована компетентність включає *компетенцію самопізнання і самооцінки*. Оволодіння цією компетенцією майбутніми вчителями дає можливість на основі вивчення особистісних якостей формувати у студентів уміння самоактуалізації, самоконтролю і самооцінки у процесі організації й здійснення професійної діяльності та її результатів в умовах педагогічного середовища конкретного навчального закладу, яке сформувалося відповідно до особливостей освітньо-виховної системи; здатності до самонавчання в професійному й особистому вдосконаленні.

Логіка експериментального дослідження, підпорядкованого цілям верифікації, включала наступні етапи роботи:

1) вивчення стану проблеми підготовленості тобто рівня сформованості означеної компетентності у студентів-випускників;

2) виявлення первинного рівня сформованості основних професійно важливих конструктивів, що складають основу педагогічно-спеціалізованої компетентності здійснювати педагогічну діяльність і різних видах освітньо-виховних систем навчальних закладів;

3) впровадження розробленої структурно-функціональної моделі професійної підготовки майбутніх учителів;

4) показ динаміки розвитку рівня сформованості означеної компетентності на підставі порівняння сумарних показників, визначених у процесі діагностики на різних етапах експериментальної роботи (поточному та підсумковому). У межах цієї статті ми висвітлюємо лише перші два етапи.

З метою визначення стану підготовленості студентів-випускників до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем нами було розроблено опитувальники, які включали основні положення концепції освітньо-виховних систем та необхідний комплекс професійних умінь і навичок для продуктивної діяльності педагога. У дослідженні взяло участь 438 респондентів – 283 студента-випускника (4, 5 і 6 курсів) Житомирського державного університету імені Івана Франка, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та 155 учителів Житомирської області, із них 73 заступника директора з виховної роботи.

Аналіз результатів підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем показав, що студенти-випускники недостатньо підготовлені до педагогічної діяльності у таких умовах. Суттєвих змін потребують:

- ціле-мотиваційний компонент професійної підготовки: створення умов для виявлення та подолання розбіжностей між цінностями професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем і цінностями професійної діяльності педагога в умовах освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу;

- змістовий компонент професійної підготовки майбутніх учителів: на основі міждисциплінарності та інтегративності оновлення навчальних програм педагогічних дисциплін з урахуванням особливостей розвитку освітньо-виховних процесів, що виникають під впливом реформування системи освіти (впровадження державної програми «Школа майбутнього», концепції освітньо-виховних систем, компетентнісного підходу підготовки майбутніх педагогічних працівників і т.п.);

- операційно-діяльнісний компонент професійної підготовки: розробка та впровадження сучасних інноваційних технологій з опорою на компетентнісний, особистісно орієнтований, задачний та діяльнісний підходи з урахуванням основних положень контекстного і евристичного навчання;

- система науково-методичного забезпечення підготовки студентів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів;
- розробка програм професійного росту кожного майбутнього педагога у частині формування педагогічно-спеціалізованої компетентності під час навчання у ВНЗ.

Наступний етап експериментальної роботи передбачав проведення первинного обстеження студентів першого курсу на предмет сформованості складових компетенцій педагогічно-спеціалізованої компетентності. Нами було встановлено, що експериментально-діагностична робота повинна ґрунтуватися на синтетичному використанні окремих аспектів, положень, шкал та показників відомих методик, що застосовуються для визначення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх учителів. До діагностичного інструментарію повинні входити також аналіз педагогічних ситуацій (кейс-метод), карти зведення результатів, кваліметричні моделі діяльності учасників навчального процесу, тести, студентські творчі роботи, авторські анкети-опитувальники для визначення рівня знань, умінь та навичок здійснювати професійну діяльність у різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів.

Матеріал статті обмежує можливості повного висвітлення отриманих результатів через це зосередимося на загальному висновку. Отже, отримані результати дали підстави констатувати таке:

- Мотиваційно-ціннісна компетенція, яка виражається через узгодженість професійних та особистісних інтересів, суспільно значиму спрямованість в організації навчання і виховання школярів, позитивну мотивацію навчально-пізнавальної та професійно орієнтованої діяльності; гуманістичні цінності у здійсненні професійної діяльності у студентів як контрольної так і експериментальної групи сформовані на низькому та середньому рівнях. У студентів переважно розвинені пізнавальні мотиви, які спрямовані на результат навчального процесу, а не на формування професійної компетентності. Вони на початковому етапі навчання ще не ідентифікують себе з майбутньою професією; не визначаються із місцем роботи, де планують працювати. Ці умовиводи ґрунтуються на результатах, отриманих за методиками на визначення структури направленості педагога (В.А.Семиченко); вивчення ціннісних орієнтацій (за І.Г.Сеніним); самооцінки та оцінки професійно-педагогічної мотивації (адаптований варіант М.П.Фетискіним), К.Томаса (адаптований варіант Н.В.Гришиної).

- Рівень сформованості знань з основних положень концепції освітньо-виховних систем їх міждисциплінарна спрямованість; обізнаність зі змістом, формами і методами професійної педагогічної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем, що складає основу предметної компетенції у студентів першого курсу на низькому рівні. Проведений аналіз написаних творів на педагогічну тематику і результати анкетування підтвердили припущення, що у студентів першого курсу незначний багаж професійно орієнтованих знань про особливості педагогічної діяльності в умовах різних освітньо-виховних систем, так як у загальноосвітніх закладах недостатньо приділялася увага професійно орієнтаційній роботі із старшокласниками. В основному їх знання базуються на особистому життєвому та соціальному досвіді отриманому під час навчання у школі.

Щодо технологічної та інформаційно-дослідницької компетентності можна констатувати, що за аспектами педагогічної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів у студентів більш розвинутими є комунікативні та аналітичні вміння і менше організаторські, конструктивні та прогностичні, у них спостерігається низький коефіцієнт адаптації до умов конкретного навчального закладу, низький рівень професійних якостей, які виражають здатність розробляти і реалізовувати власну професійну стратегію. Про зазначене свідчать результати, отримані за методикою діагностики стратегій досягнення цілей; діагностики комунікативних й організаторських нахилів (КОН -2), анкетування виконання, питальника К.Роджерса для визначення адаптованості/деадаптованості.

- Відповідно сформованості у студентів першого курсу компетенції самопізнання та самооцінки відмічаємо загальну особистісну суб'єктність, а не професійну. На цьому етапі переважає рефлексія як вагома особистісна якість. Однак, вона також сформована на середньому і частково достатньому рівнях. Процеси самопізнання і саморозвитку професійно важливих рис та якостей майбутнього педагога в умовах варіативності освітньо-виховних систем пов'язані зі смисловим ставленням до освіти, розвитку особистості у процесі навчання, реалізації своїх захоплень (за діагностикою рівня саморозвитку і професійно-педагогічної діяльності (за Л.М.Бережновим), методикою на визначення структури направленості педагога (В.А.Семиченко)). Тобто у студентів не виражено мотиву як потреби у самопізнанні та саморозвитку власної особистості та можливостей реалізації себе в професійній діяльності.

Зауважимо, що через параметральні ознаки компетентності можна виявити який на даний час сформований рівень якості професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем. Отже, формування компетентності передбачає постійну зміну, трансформацію відповідно до динаміки, внесених змін у процес професійної підготовки.

Логіка процесу формування педагогічно-спеціалізованої компетентності передбачає рух від засвоєння теоретичних знань про освітньо-виховні системи та особливості роботи вчителя в умовах їх варіативності до особистісного опанування необхідними діями і навичками цієї діяльності. Тобто умовно виділено такі стадії.

Перша стадія – теоретичне засвоєння інформації про сутність освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу, типологію, умови та особливості становлення та функціонування; про проблеми організації педагогічної діяльності в умовах різних типів освітньо-виховних систем загальноосвітніх шкіл; розширення знань про особистісний потенціал, можливості і потреби майбутніх учителів і співвіднесення їх з можливостями навчального середовища ВНЗ з метою формування педагогічно-спеціалізованої компетентності здійснювати професійну діяльність у різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів.

Друга стадія – формування основи педагогічно-спеціалізованої компетентності та перенесення їх у контекст професійної діяльності вчителя в реальних умовах, де відбувається інтеріоризація теоретичного знання, набутих умінь та навичок, формування професійної спрямованості та необхідних особистісних якостей майбутніх учителів. Організація такого навчального процесу (лекційно-практичні заняття + педагогічна практика) передбачає репродуктивний та адаптивний рівень у формуванні професійної компетентності майбутнього-вчителя: сприяє формуванню навичок професійної адаптації, створенню і втіленню власних творчих розробок професійної взаємодії в умовах конкретного навчального закладу.

Третя стадія – розвиток сформованої педагогічно-спеціалізованої компетентності здійснювати педагогічну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем у напрямку розробки творчої індивідуальної стратегії професійної діяльності, тобто на досягнення конструктивного та творчого рівня компетентності.

Четверта стадія – формування досвіду творчої майбутньої професійної діяльності у межах навчального процесу та активної педагогічної практики, який характеризується продуктивною діяльністю в умовах освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу; обґрунтування та часткової реалізації індивідуальної стратегії майбутньої професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

Системний, структурно-функціональний тазадачний підходи до процесу формування педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутнього вчителя до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем обумовили створення моделі такої професійної підготовки, що має на меті вдосконалення й коригування процесу у відповідності соціальному замовленню і особливостям розвитку освітнього простору.

Розроблена модель професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем навчального закладу включає такі компоненти:

- цільовий – передбачає реалізацію мети професійної підготовки: формування професійної компетентності майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем;
- концептуальний, його основу складає концепція освітньо-виховних систем; ідея створення умов для формування компетентної, самоактуалізуючої, самоорганізуючої особистості майбутнього вчителя здатного працювати в умовах варіативності освітньо-виховних систем, що відображає наукові підходи такої професійної підготовки майбутніх учителів і принципи формування професійної компетентності майбутніх учителів;
- змістовий, котрий включає змістовий ресурс професійної підготовки протягом всього процесу навчання майбутніх вчителів у ВНЗ;
- технологічний, відображає механізм реалізації моделі (упровадження в умовах кредитно-модульної системи організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, структурування змісту професійної підготовки майбутніх учителів на основі принципів поетапності, неперервності та інтегративності, використання сучасних педагогічних технологій і засобів навчання, інтегрованих стандартизованих і самостійних форм навчання), і здійснюється через такі умовні етапи: адаптаційно-професійний – I курс навчання у вузі, локально-професійний – II, III курси, системно-професійний – IV-VI курси;
- результативно-коригуючий, включає рівні сформованості педагогічно спеціалізованої компетентності в межах професійної до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, що визначені на основі розроблених критеріїв і показників, та методичний комплекс педагогічного впливу, який спрямований на корекцію отриманих результатів в процесі підготовки.

Отже, ми переконані, що процес професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем має відбуватися на кожному етапі: адаптаційно-професійному (1 стадія), локально-професійному (2 стадія), системно-професійному (3-4 стадія).

Висновки. Організована нами експериментально-дослідна робота з обґрунтування необхідності практичного впровадження розробленої моделі підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем являє собою складний поетапний процес, що зумовлений потребами та вимогами освітньо-виховної практики, постійними змінами у системі підготовки учнівської молоді та реформуванням професійної педагогічної освіти. Проведений діагностичний аналіз рівня сформованості професійної спрямованості та ступеню мотивації на професійний та особистісний розвиток майбутніх учителів, складових педагогічно-спеціалізованої компетентності переконав нас у необхідності впровадження розробленої моделі.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту // Відомості Верховної Ради № 76-VIII від 28.12.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kadrovik.ua/content/pro-zatverdzhennya-nats-onalno-ramki-kval-f-kats-i>